

УДК 349.6

*А. І. Черемнова,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права ОНЮА*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗМІСТУ ДЕЯКИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Права людини та громадянина — досить складне та багатопланове явище. В різні часи проблема прав людини, залишаючись політико-правовою, набувала також релігійно-етичного та філософського звучання.

Людство в ім'я ствердження та закріплення прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності для все більшого числа суб'єктів і відносин між ними.

Політична сторона екологічних прав громадян була закріплена в деклараціях прав людини задовго до конституційного та законодавчого їх закріплення на державному рівні. Так, Загальна декларація прав людини (1948) не закріплює права людини на безпечне довкілля, але можна вважати, що це право опосередковано встановлене ст. 3, з якої випливає, що право людини на життя є невід'ємним [1]. Вихідним принципом Декларації з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972) є принцип права людини на гідні «умови життя у навколишньому середовищі». Вперше на цій конференції на міжнародному рівні була обговорена як самостійна проблема права людини на безпечне довкілля [2]. Через 20 років після Стокгольмської конференції принцип 1 Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище та розвиток (1992) проголосив право людини на здорове та плідне життя у гармонії з природою, а принцип 10 затвердив право громадян на доступ до інформації, участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя у сфері довкілля [3]. Першим міжнародним документом, який прямо затвердив право людини жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, була Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, яка була відкрита для приєднання на IV Пан'європейській конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи» (Оргус, Данія, 1998).

Екологічні права громадян — це особливий різновид прав громадян, поява яких обумовлена загостренням екологічної кризи як в світовому, так і в національному масштабі. Широке закріплення екологічних прав громадян на конституційному рівні було започатковано в кінці 80—початку 90-х рр. минулого століття, але перші пропозиції про необхідність законодавчого закріплення екологічних прав громадян колишнього Радянського Союзу були висловлені ще до прийняття Конституції СРСР 1977 р. і відповідних Конституцій союзних республік О. С. Колбасовим та Н. І. Матузовим.

Екологічні права є якісно новою групою прав громадян, яка відрізняється від раніше існуючих прав природокористування спрямованістю на задоволення екологічних, а не економічних потреб та інтересів. Початковим та вихід-

ним моментом екологічних прав є можливість користуватися чистим (незабрудненим) довкіллям, проживати в екологічно збалансованому середовищі [4].

Екологічні права громадян можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні під екологічними правами слід розуміти лише ті екологічні права, які мають своїм об'єктом «безпечне для життя та здоров'я довкілля». В широкому розумінні — це права громадян в сфері «суспільство — природа», тобто не лише спеціальні екологічні, а також і еколого-економічні, еколого-соціальні та інші.

Основним (фундаментальним) екологічним правом є право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке вперше було закріплене в ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) [5] і в 1996 р. отримало конституційне закріплення в ст. 50 Основного Закону [6]. Діюче екологічне законодавство не містить визначення безпечного для життя і здоров'я довкілля, але ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» містить визначення безпечних умов для людини та сприятливих умов життєдіяльності людини. Безпечні умови для людини — стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину. Сприятливі умови життєдіяльності людини — стан середовища життєдіяльності, при якому відсутній будь-який шкідливий вплив його факторів на здоров'я людини і є можливості для забезпечення нормальних і відновлення порушених функцій організму [7]. Еколого-правовий словник визначає безпечне довкілля — як довкілля, якість якого забезпечує стає функціонування природних екологічних систем, природних та природно-антропогенних об'єктів [8].

Зміст даного права визначають три основні критерії, які свідчать про стан довкілля та його безпечність:

- екологічний — цей критерій визначає чистоту довкілля, відсутність негативних антропогенних впливів, стан біологічного різноманіття;
- економічний — він визначає ресурсомісткість довкілля та його невиснажливість;
- естетичний — визначає спроможність довкілля задовольняти естетичні потреби.

Право на безпечне довкілля закріплене в Конституціях та законодавчих актах інших держав. Так, право на сприятливе (здорове) довкілля закріплене Конституцією Бельгії (the right to the protection of a healthy environment) [9], Іспанії (the right to enjoy the environment suited to personal development) [10], Португалії (the right to a healthy and ecologically balanced human environment) [11], Фінляндії (the right to a healthy environment) [12], тощо. Відсутність конституційного закріплення екологічних прав громадян в інших державах пояснюється тим, що інститут екологічних прав відносно новий і знаходиться в стані становлення та розвитку. Вказану групу прав громадян відносять до прав третього покоління, які сформувалися після Другої світової війни. Вперше право на сприятливе довкілля було закріплене Конституцією Іспанії у 1978 р. і вже пізніше до Конституцій інших держав були внесені відповідні норми.

Досить часто порушується право громадян на безпечне довкілля і порушення цього права призводить до заподіювання шкоди здоров'ю громадян. Ст. 50 Конституції України передбачає можливість відшкодування такої шкоди. Право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне довкілля, можна розглядати як самостійне екологічне право, яке закріплене і на конституційному, і на законодавчому рівні [13]; воно може також розглядатися як важливий механізм забезпечення права на безпечне довкілля. Але практика свідчить, що в дійсності досить важко реалізувати право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне довкілля, оскільки в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» відсутні норми, які б регулювали питання відшкодування шкоди здоров'ю і майну громадян, завданої внаслідок негативного впливу довкілля. Відсутні такі норми і в інших законодавчих актах України.

Громадяни мають право на екологічну інформацію. Це право закріплене ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: громадянин України має право на одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення. Частина 2 ст. 50 Конституції України гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Право громадян на екологічну інформацію закріплено також в Оргуській конвенції «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», яка була прийнята в 1998 р. і ратифікована Україною у 1999 р. У Конвенції визначені значущі для екологічних прав громадян поняття, такі як «екологічна інформація», «доступ до екологічної інформації», «збір та поширення екологічної інформації», «участь громадськості в питаннях розробки планів, програм і політичних документів, пов'язаних із навколишнім середовищем». Пункт 3 ст. 2 Конвенції містить визначення екологічної інформації — це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про:

а) стан складових навколишнього середовища, таких як повітря й атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими;

б) фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище в підпункті «а» і аналіз затрат і результатів та інший економічний аналіз та припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища;

в) стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складо-

вих навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище в підпункті «б».

Право громадян на одержання екологічної інформації врегульовано законодавством багатьох країн світу. Так, в Греції створений спеціальний орган — Комітет по вільному доступу до екологічної інформації (Special Committee for the freedom of access to environmental information), серед функцій якого — розгляд скарг на відмову в отриманні інформації про стан довкілля. В Португалії також є спеціальний орган, який займається розглядом спорів, що виникають з приводу відмов в наданні екологічної інформації.

Існують різні способи отримання громадянами екологічної інформації. Ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» покладає на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології (на час написання статті — Міністерство охорони навколишнього природного середовища України), його органи на місцях та інші спеціально уповноважені державні органи обов'язок з забезпечення всіх заінтересованих державних і громадських органів, підприємств, установ, організацій та громадян інформацією про стан навколишнього природного середовища, випадки та причини його екстремального забруднення, тощо. Порядок інформування про стан навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України, але така постанова урядом України ще не прийнята і тому періодичність обнародування відповідних відомостей про стан довкілля, склад таких відомостей досі не визначено. Інший спосіб, який дає змогу отримати екологічну інформацію, — це звернення громадян до органів державної влади із інформаційним запитом, тобто з вимогою про надання такої інформації чи надання можливості ознайомлення з офіційним документом.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. — К.: Укр. енцикл., 1999. — Т. 2. — С. 452.
2. Там само. — С. 26.
3. Брицчук М. М. Екологическое право. — М., 1998. — С. 44–45.
4. Кобецька П. Р. Поняття та зміст екологічних прав громадян України // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: 36. наук. ст. викл. юрид. ф-ту. — Івано-Франківськ, 1997. — Вип. 1. — С. 94.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України в редакції від 6 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 41. — Ст. 546.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 27. — Ст. 218.
8. Голичевков А. К. Эколого-правовой словарь // Экологическое право. — 2003. — № 3. — С. 56.
9. Article 23 of the Belgian Constitution.
10. Article 45 of the Constitution of Spain.
11. Article 66 of the Constitution of the Portuguese Republic.
12. Section 14a of the Constitution of Finland.
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України в редакції від 6 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 41. — Ст. 9.